

ПЕРЕКЛАД ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОГО РУКОПАШУ ГОПАК

© Коваль Р., 2010

Статтю присвячено вивченню проблем перекладу лексики українського рукопашу гопак французькою мовою.

Ключові слова: рукопаш гопак, термін, лексика, переклад, українська мова, французька мова.

The paper is dedicated to the analyzing of problems of translation of Ukrainian rukopash hopak vocabulary into French.

Keywords: rukopash hopak, term, vocabulary, translation, Ukrainian, French.

Рукопаш гопак — це українське бойове мистецтво, система фізичного та духовного виховання. Бойова система українців, куди входить український рукопаш гопак, є невід'ємною складовою історичного, культурологічного та військового звичаю нашої держави. У наш час термінологічний апарат цього спорту практично повністю розроблений, однак актуальними залишаються проблеми його перекладу іноземними мовами, зокрема французькою. У всьому світі рукопаш гопак сприймають як одну з візитних карток України. Ось чому способи передачі лексики цього спорту іноземними мовами є джерелом дослідницького матеріалу для лінгвістів.

Варто зазначити те, що багато науковців займаються науковими пошуками у галузі спортивної термінології української та іноземних мов (зокрема Кочур А., Янків І., Назаренко Н., Бардіна Л., Боровська О., Карпець Л. та інші), продовжуючи праці Боберського І., Кобилянського Б., Паночка М., кількість розвідок у цьому напрямку невпинно збільшується, проте на сьогодні практично немає досліджень термінологічного апарату власне рукопашу гопак.

Однак, потрібно сказати про те, що в навчальному посібнику Миколи Величковича та Леонтія Мартинюка «Український рукопаш гопак» окремий розділ відведено цьому питанню. Автори досліджують можливі способи термінотворення в рукопаші гопак і вказують на необхідність того, щоб воно не відставало у розвитку, оскільки це дасть змогу популяризувати українську мову, культуру в Україні та за її межами [1, с. 50].

Відомо, що завжди існують певні труднощі в укладенні термінологічного апарату будь-якої галузі знань, у цьому випадку, українського рукопашу гопак. Мова розвивається дуже швидко. Тому, на сьогодні, одним з найскладніших завдань лексикографії залишається відбір слів та словосполук для збагачення термінології спорту української мови.

Актуальність нашої праці зумовлена тим, що останніми десятиліттями спостерігаємо значний інтерес до ґрунтовного вивчення історії українських бойових мистецтв та до їхнього поширення не лише в Україні, але й у світі. Відомо, що наприкінці 80-х років ХХ століття у Львові виникла група ентузіастів, які займалися українськими народними танцями та цікавилися різноманітними видами єдиноборств. Центром цієї групи були Мирослав Ших та Володимир Пилат. Таким чином, було відтворено бойовий гопак — спробу поєднати спорт з народними традиціями. Уже в середині 1990-х років сформувалося коло людей, які розвивали й розповсюджували це бойове мистецтво, виховували молодь в українському дусі й формували покоління свідомих українців у сфері фізичної культури та спорту.

Однак, у результаті розходжень у поглядах на подальший розвиток українського бойового мистецтва виник рукопаш гопак. Започаткував його Микола Величкович, колишній учень Володимира Пилата. Рукопаш гопак існував на засадах громадської організації до 21 листопада 2003 року, саме тоді була зареєстрована Федерація Українського Рукопашу Гопак.

Щодо книг із цієї тематики, зазначимо, що у 1991 році Євген Приступа спільно з Володимиром Пилатом видали «Традиції української національної фізичної культури», у якій уперше були надруковані матеріали, що стосувалися гопака як бойового мистецтва. Згодом, у 1994 році Володимир Пилат опублікував книгу «Бойовий Гопак», а в 2003 році побачив світ підручник Миколи Величковича «Український рукопаш гопак», в якому зібрано та систематизовано історію, термінологію, основу техніки та структуру прийомів цього виду спорту.

Мета статті полягає в дослідженні проблем, котрі стосуються перекладу лексики українського рукопашу гопак французькою мовою, а завдання — у пошуку оптимальних варіантів перекладу з однієї мови на іншу. Об'єктом розвідки є термінологічний апарат українського рукопашу гопак, а предметом — шляхи його передавання французькою мовою.

Ще у XVI столітті відомий французький гуманіст, поет та перекладач Етьєн Доле (1509–1546) зазначав, що перекладач повинен дотримуватись п'яти головних принципів перекладу: 1) цілковито розуміти зміст тексту, котрий необхідно перекласти та наміри автора, якого він перекладає; 2) досконало володіти мовою, з якої він перекладає та мову, на котру виконується переклад; 3) уникати дослівного перекладу з огляду на те, що цей факт може спотворити зміст оригіналу; 4) вдаватись при перекладі до загальновідомих форм мовлення; 5) вибираючи правильно слова, відтворювати загальне враження від оригінального тексту [2, с. 13]. Таким чином, одне з головних завдань перекладача полягає в максимально повному передаванні змісту оригіналу. Відомо також, що важливість контексту віддавна визнавалась не лише мовознавцями, але й авторами практичних словників. Під контекстом розуміємо не тільки словесну оболонку, але й ті елементи зовнішньої ситуації, котрі визначає значення [3, с. 378].

Отож, фаховому перекладачеві, котрий досконало володіє українською та французькою мовами, але немає жодного уявлення про рукопаш гопак, може видатись, що текст, котрий стосується зазначеного виду спорту, буде надзвичайно важко перекласти. Насправді, це не зовсім так. Багато термінів є спільними для багатьох бойових мистецтв, і можна скористатися запозиченнями, наприклад, з дзюдо чи боротьби — *захват / зачеплення / хана* — *clef (f)*, *задушення* — *étranglement (m) / strangulation (f)*, *кидок* — *projection (f)*, *блокувати* — *bloquer*, *суддівство* — *arbitrage (m)*, *nonпередження* — *avertissement (m)*, *дискваліфікація* — *disqualification (f)*, *фол / порушення правил* — *faute (f)*, *відмова від поединку* — *refus (m) du combat (m)*, *поразка* — *défaite (f)*, *перемога* — *victoire (f)*, *нічия* — *égalité (f)*, *турнір* — *tournoi (m)*, *розминка* — *échauffement (m)*, *татами* — *tatami (m)* та інші.

Однак, використовуючи запозичення, перекладач має бути максимально уважним, адже, наприклад, *задушення* як спортивний термін — *étranglement (m) / strangulation (f)*, тоді як *étouffement (m) / asphyxie (f) / suffocation (f)* — *задушення* лише як медичний.

Аналізуючи понятійний апарат, варто розпочати зі структури підготовчих прийомів — *стіжок*, *пересування* та *падіння*. *Стійки* — *gardes (f, pl)* поділяються на: *ритуальні (rituelles)* та *бойові (de combat)*, котрі, своєю чергою, на — *головні (principales)*, *допоміжні (secondaires)* та *позиції (positions f, pl)*. *Пересування*, або ж французькою *déplacement (m)* — на *кроки (pas m, pl)*, *стрибки*, тобто *(sauts m, pl)* та *бігу (course, f)*. *Падіння*, або ж *chute (f)* на: *жорстке* — *rude / dure / rigide*, *напівжорстке* — *semi-rigide* та *м'яке* — *tendre*; *вперед* — *en avant*, *назад* — *en arrière*, *набік* — *sur le côté* та *перекид* — *culbute (f)* [1, с. 70].

Також слід додати, що перед проведенням *тренування*, французькою *entraînement (m)*, *тренер* — *entraîneur (m)* вишиковує учнів у *лаву*, тобто *rang (m)*. Можемо навести наступні синоніми до терміну *тренер*: *воєначальник* — *chef (m) d'armée (f) / capitaine (m)*, *князь* — *prince (m)*, *отаман* —

ataman (m) / chef (m) cosaque [1, с. 53]. Згодом він дає наступні команди — *На правого рівняйсь!*, тобто *Alignement (m) à droite!* та *Струнко!* — *Paix! (f) / Silence! (m) / Garde (f) à vous! / Fixe!*, після котрих гопаківці на вітання вчителя *Слава Україні!* відповідають *Героям Слава!*, відповідно, французькою: *Gloire (f) à l'Ukraine (f)!* та *Gloire (f) aux héros (m, pl)!*. Варто також зазначити, що згідно вимог до техніки безпеки під час занять переходити до основної частини потрібно лише після ретельного проведення підготовчої частини — *пропуху* (французькою *partie (f) préparatoire*) [1, с. 110].

Якщо при перекладі таких термінів, як *ухил* — *esquive (f)*, *нирки* — *plongeurs (m, pl)*, *повний поворот* — *volte-face (f)*, *шаровари* — *pantalon (m) large*, *пояс* — *ceinture (f)*, *молитва* — *prière (f)*, *лава* — *rang (m)*, *коліно* — *genou (m)*, *холодна зброя* — *arme (f) blanche* не виникає жодних проблем, то зі словами, котрі мають глибоку етимологію, значно складніше. Відомо, що етимологія — розділ мовознавства, у межах якого на основі порівняльно-історичного методу встановлюється найбільш давня форма слова та елементи його значення, які в результаті дії різноманітних внутрішньо-мовленнєвих, культурно-соціальних, міжмовних і територіально-часових процесів виявилися порушеними, зміщеними, втраченими або контамінованими [4, с. 6]. Особливо важливим для етимології є метод екстраполяції — на основі одних фонетичних та семасіологічних зв'язків у синхронії та діахронії робляться висновки про обов'язкову наявність інших зв'язків, які не є безпосередньо засвідченими, або ж про неможливість існування визначених форм та процесів [4, с. 9]. Власне, наприклад, термін *пістоль*, тобто *копняк в стрибку* походить від образу середньовічної вогнепальної зброї, зовнішня форма якої деякою мірою відповідає положенню тіла під час виконання цього стрибка. Відбувається проекція образу на дію [1, с. 48]. У цьому випадку краще перекласти зазначений термін описовим способом французькою мовою *coup (m) en sautant*, де *coup (m)* — *удар*, а *en sautant* — *стрибаючи*. Таким чином, людині, яка не має уявлення про особливості техніки застосування ударів в українському рукопаші гопак та походження їхніх найменувань, набагато простіше буде зрозуміти, про що йдеться.

Прийоми *нападу / attaque (f)* поділені на *удари*, *кидки*, *больові прийоми* та *хапи*. Розпочнімо з аналізу терміну *удар*, котрий французькою мовою можливо передати за допомогою наступних слів: *coup (m) / claque (f) / tape (f)*. Щоб правильно зрозуміти зміст будь-якого поняття, потрібно досконало володіти французькою та українською мовами й брати до уваги реальні значення контексту, інакше переклад буде невдалим. Саме тому необхідно вказати на те, що, наприклад, *coup (m)* — *удар чимось*, а *tape (f) / claque (f)* — *удар долонею*.

Варто також навести наступні словосполучення, складовою частиною яких є лексична одиниця *удар* і котрі можуть зустрічатися в термінологічному апараті українського рукопашу гопак: *нанести удар* — *assener, porter un coup*, *відвести удар* — *parer un coup*. Термін *удар* входить до цілої низки фразеологічних одиниць французької мови, котрі можна використати для перекладу: *coup (m) bas / coups (m, pl) déloyaux* — *удар нижче пояса*, *coup (m) dans l'aile (f), dans le pif* — *смертельний удар*, *d'un coup d'aile (f)* — *одним махом*, *coup (m) d'assommoir (m)* — *раптовий удар*, *coup (m) de barre (f)* — *приголомшливий удар*, *coups (m, pl) et blessures (f, pl)* — *мілесні пошкодження*, *coup (m) de botte (f)* — *копняк*, *coup (m) de butoir (m), de bélier (m)* — *потужний удар*, *coup (m) de collier (m)* — *вирішальний удар*, *coup (m) de poing (m)* — *удар кулаком*, *coup (m) de potpe (f) / coup (m) de saton (m) / coup (m) de targette (f)* — *удар ногою / копняк*, *coup (m) de revers (m)* — *удар навідліз*, *coup (m) de tonnerre (m)* — *раптовий удар*, *donner, flanquer un coup de pied (m) en vache (f) à qn* — *дати копняка*, *cousu, moulu de coups (m, pl)* — *побитий, покритий синяками*, *frapper un grand coup* — *завдати сильного удару*, *rendre coup (m) pour coup* — *відповісти ударом на удар*. У цьому випадку, фразеологічні звороти є корисними перекладачеві, дозволяючи йому значно збагатити як з лексичної, так і зі стилістичної точки зору переклад галузевого тексту.

Український термін *стусан гак* або ж *коловий боковий удар рукою* можна перекласти, запозичивши лексичну одиницю з термінології боксу французької мови — *crochet (m) (гак)*. Це дозволить зрозуміти характер нанесення удару. До таких способів перекладу термінології українського рукопашу гопак варто вдаватися у випадках, коли техніка виконання певних ударів подібна до тієї, котра використовується в інших бойових мистецтвах і способи передавання лексики яких ґрунтовно досліджені.

Одними із прийомів нападу є *кидки*, тобто французькою *projections (f, pl)*, котрі розділені на *силові (de force)* та *інерційні (d'inertie)*. При цьому *кидки* можна проводити, наприклад, *підніжкою* або *обвивом*. Тобто, маємо французькою мовою — *faire un croc-en-jambe à qn* та *faire, donner un croche-pied / un croche patte / un croque-en-jambe / un râteau à qn* (поставити підніжку), і *enroulement (m) (обвив)*.

Форма *захисту* / французькою *défense (f) голіруч*, тобто *à mains (f, pl) nues*, розділена на кілька можливих варіантів, зокрема, наприклад: *обеззброєння / désarmement (m)* та *стопори*. Зазначимо, що *стопорами* називають захисні дії, якими зустрічають атакуювальні кінцівки суперника, і які їх зупиняють у початковій фазі руху [1, с. 84]. Тому можливим способом передавання цього терміну французькою мовою є *blocage (m)*.

Загально визнано, що найкращими вправами для розвитку спритності є *рухливі ігри* — *jeux animés (m, pl)* та елементи *акробатики*, тобто французькою *acrobatie (f)*. Однак, зазначимо, що вони розроблялись століттями та нерозривно пов'язані з національними українськими традиціями у сфері культури, педагогіки, фізичного виховання. Власне, саме тут яскраво виражена проблема еквівалентності та адекватності в перекладі. Один з найвидатніших фахівців з перекладознавства Олександр Давидович Швейцер у своїй статті 1989 року зазначав, що в опозиції термінів еквівалентність / адекватність знаходить своє втілення подвійна природа перекладу. Якщо еквівалентність відповідає на питання, чи відповідає остаточний текст початковому, то адекватність відповідає на питання, чи відповідає переклад як процес поданим комунікативним умовам [5, с. 34]. Однак, автор ставить питання — чи можна вважати прийняте перекладачем рішення адекватним і зазначає, що критерієм адекватності є те, що будь-який відступ від еквівалентності повинен бути продиктованим об'єктивною потребою, а не власним бажанням перекладача. В іншому випадку, може йтися лише про вільний переклад, який не відповідає вимогам адекватності [5, с. 35].

Саме тому людині, котра незнайома з історією вищезазначених галузей, у випадку дослівного перекладу таких термінів, як, скажімо, *колода* та *плесканці*, буде складно зрозуміти зміст певного слова. Тобто, наприклад, *колода* — *billot (m) / quand les deux adversaires sur le billot essaient de bousculer l'un l'autre* та *плесканці* — *battement (m) / les deux adversaires, les pieds parallèlement, face à face, poussent l'un l'autre par des paumes afin de faire quitter son rival la place*. Через це, перекладаючи їх французькою мовою, варто завжди додавати пояснення суті гри.

Процес перекладу номінацій травм у рукопаші гопак французькою мовою особливих проблем не виникає. *Травми / traumatismes (m, pl)* можуть бути найрізноманітнішими: *синець* — *bleu (m) / ecchymose (f)*, *вивих* — *déboîtement (m) / entorse (f) / luxation (f) / dislocation (f) / foulure (f) / déviation (f)*, *перелом* — *fracture (f)*, *подряпина* — *érafure (f) / écorchure (f) / éraillure (f)* та багато інших. Однак, кваліфікований перекладач повинен пам'ятати про те, що абсолютних синонімів практично не існує, і в кожному окремому випадку він зобов'язаний виходити з контексту. Адже, наприклад, медичний термін *ecchymose (f)* в однині позначає *синець*, а в множині його значення може стати дещо іншим: *ecchymoses (f, pl) cadavériques* — *трунні плями* та *ecchymoses (f, pl) viscérales* — *плями Тардьє [субплевральні субепікардіальні крововиливи, які можна виявити під час розтину людей, що загинули в результаті механічної асфікції]*. Вищезазначені медичні терміни у французькій мові є багатозначними; саме тому фахові навички перекладача та його компетенції, зокрема лінгвістична, відіграють важливу роль для отримання якісного перекладу.

Аналогічну ситуацію маємо у процесі перекладу номінацій спортивного інвентарю: боксерська груша — *punching-ball (m)*, шведська стінка — *échelle (f) suédoise*, тренажер — *home-trainer (m)*, боксерський шолом — *serre-tête (m)*, щиток — *jambière (f)*, кана — *protège-dents (m)* та інші. У разі виникнення труднощів сучасні електронні словники та всевітня мережа інтернет дозволяють знайти правильний варіант перекладу практично будь-якої назви спортивного інвентарю.

Отже, проаналізувавши можливі способи перекладу лексичного апарату українського рукопашу гопак, можна зробити наступні висновки. Кожний термін цього виду спорту в процесі перекладу будь-якою мовою повинен максимально точно відтворювати позначуване поняття тому, що, крім номінативної функції, він виконує ще й дефінітивну.

Актуальними на сьогодні є способи перекладу номінацій українського рукопашу гопак французькою мовою. Одним з можливих способів передавання термінологічного апарату рукопашу гопак іноземною мовою є запозичення необхідної лексики з інших бойових мистецтв, котрі є схожими за своєю сутністю з зазначеним видом спорту.

Найбільш складним є переклад термінів рукопашу гопак, які передають реалії україномовної дійсності, що не завжди існують у країні, на мову якої здійснюється переклад, зокрема у французькій. У таких випадках переклад може досягатися шляхом опису значення слова або дослівного перекладу. Перекладач повинен урахувати реальне значення терміна в певному контексті й уміти передати специфічний характер та соціальний зміст поняття. Часто переклад ускладнюється незнанням екстралінгвальної ситуації та відсутністю фонових знань. Саме тому необхідна постійна та систематична праця відповідних фахівців над укладенням українських тлумачних словників спортивною галузі, а також робота над перекладом зазначеної галузевої термінології іноземними мовами. В окремих випадках на допомогу може прийти всевітня мережа інтернет.

Перспективні напрямки подальших досліджень полягатимуть у глибшому аналізі проблем перекладу номінацій ударів, котрі використовуються в українському рукопаші гопак та способів передавання іноземними мовами назв різноманітних традиційних рухливих ігор.

1. Величкович М. *Український рукопаш гопак: навч. посіб.* / М. Величкович, Л. Мартинюк. — Л.: Ліга-Прес, 2003. — 152 с.
2. Комиссаров В. Н. *Теория перевода (лингвистические аспекты): учеб.* [для ин-тов и фак. иностр. яз.] / В. Н. Комиссаров. — М.: Высш. шк., 1990. — 253 с.
3. Курилович Єжи. *Заметки о значении слова* / Єжи Курилович // *Общее языкознание. Хрестоматія* / [сост. Б. И. Косовський; под. ред. А. Е. Супруна]. — Минск: Вышэйш. школа, 1976. — 432 с.
4. Маковский М. М. *Английская этимология: [учеб. пособие для ин-тов и фак. ин. яз.]* / М. М. Маковский — М.: Высш. шк., 1986. — 151 с.
5. Швейцер А. Д. *Эквивалентность и адекватность перевода* / А. Д. Швейцер // *Тетради переводчика: Научно-теоретический сборник. Вып. 23* / [под ред. С. Ф. Гончаренко]. — М.: Высш. шк., 1989. — 176 с.